

3555

9(47 925)
2-24

Մինչդեռ համաշխարհային պատերազմից
հետո պարսլած պետութիւններ մանր ազգերի
բուրժուական զաւակարգը կարող էր ազգային
պետական որպանիզմ ստեղծել հազիւսկ կռաւիյ-
յալի ինկադրանքով ու իրական պաշտպանութեամբ:

թյամբ, հայ բուրժուական չգտավ այդ պաշտպանութիւնը յուր ձգտումներէ բոլոր ասպարեզներում: Յերեմիայան նահանգում պարսկական հայկական պետութիւնը չէր արդարացնում բուրժուազիայի առեւտրա-արդյունաբերական անարգելք գործունեութեան հնարավորութիւնները ու կապիտալի զարգացման հեռանկարներ բանում: Հայ բուրժուականին անհրաժեշտ էր քաղաքականապէս ապահով, ավելի լայն տերիտորիա յուր տնտեսական կարելոր գործոնով՝ ծովով:

Ահա հայ ռազմաշունչ, հոխորտացող նացիոնալիզի «ծովից ծով Հայաստանի» պահանջի սոցյալ-տնտեսական իմաստը: Սակայն յեթե Ռուսահայաստանը դիտւում էր Անտանտի կողմից որպէս բարքեր Անդրկովկասի յերկու այլ պետութիւնների հետ միասին կանգնեցնելու Ռուսիայի սոցյալիստական հեղափոխութեան հնարավոր ընթացքը դեպի մերձավոր Արեւելք և լավագոյն դեպքում բազա՝ նպաստավոր պայմաններում սոցյալիստական հեղափոխութեան դեմ կռիւն, Տաճկահայաստանի խնդրում, վոր կապված էր արեւելյան կնճռոտ հարցի հետ, ներհակ էլին իմպերիալիստական պետութիւնների շահերը, վորպէս զի արագ կերպով լուծվեր Անտանտի կամոք Միացյալ Հայաստանի հարցը: Իրերի այս դրութիւնը ոչինչ իրական յերաշխիք չէր տալիս այ բուրժուազիային, նրա պետական իշխանութեան գոյութեան համար:

Անխարխիս էր դաշնակցական պետութեան նաւը արտաքին աշխարհում և յենթակա սոցյալիստական հեղափոխութեան ծավալման սպառնալիքին ու ազգային պետական վերածնութեան շրջանն ապրող Տաճկաստանի հնարավոր հարվածների: Քաղաքական այդ ալիքների մեջ բնկած տարբերվում էր հայ բուրժուազիայի **Դինիկից մինչեւ Փարիզ**, **Լոնդոնից Նյու-Յորք**, յուր ապահով գոյութեան խարխիւր վնասելով:

Ամուր չէր նստած իր թամբի վրա դաշնակցութիւնը և յերկրի ներսում: Կառչած յուր սոցյալական հենարանին՝ գյուղական բուռնցքային տարրին, քաղաքների «գութանչիութեան», ապա՝ դասակարգային բարոյապէս կատարյալ այլասեման հասած խմբապետութեան ու մաուզերիզմին, նա յուր դեմ ունէր հարյուր հազար հողազուրկ և սակավահող գյուղացիութեան, սովի ճանկերում գալարվող, որական հարյուրներով մեռնող գաղթականութիւն, մերկ ու քաղցած բանվորութիւն, յերկրի կատարելապէս քայքայված տնտեսութիւն, տանջակ հազար վորք յերեւելաներ:

Դաշնակցական իշխանութիւնը վոչ միայն յերբեք չմտահոգվեց «անկախ» Հայաստանում

հայ աշխատավորութեան բեկորների համար գոյութեան ու ապրելու տանելի պայմաններ ստեղծել, լուծել նրա կենսական—տնտեսական պահանջները, այլ բռնված հայ պետութեան տերրիտորիալ լայնացման տենդով, վոճրագործ «հայրենասիրութեամբ» նոր արկածներով պարուրեց այն մղձավանջը, վոր կոչվում էր «անկախ Հայաստան»:

Ազգային անդադրում կռիւներ, հարկերի սոսկալի ճնշում, հողային յեւ տնտեսական շինարարութեան բացակայութիւն, նոր պարլամենտական կալվածատիրութեան ծնունդ, առեւտրական և վաշխառու կապիտալի սանձաբձակ շահագործում, բանվորութեան կատաղի հալածում, ավեր ու թալան, մտրակ ու մաուզեր, ահա այն սմենը, ինչ կարող իր տալ դաշնակցութիւնը Հայաստանի աշխատավորութեան:

Կացութեան նման նյութական ու սոցյալական պայմանները անուցեցին այն իդեոլոգիական հեղափոխութիւնը, վոր կատարվեց հայ աշխատավորութեան լայն շնչաններում 19 թվականին: Այդ կոմունիստական կուսակցութեան ծնունդի ու արագ աճման շրջաններ Հայաստանում: Յուր գոյավիճակի պայմանների հետեւանքով հարկադրված վերագնահատութեան յենթարկել անցած պատմական ուղին, աշխատավորական առողջ, դասակարգային գիտակցութիւնը, լքեց ազգային կռիւի ճակատը. Հիասթափված ազգային բուրժուազիայի տիրապետութիւնից Հայաստանի աշխատավորութիւնը ծառացավ նրա դեմ յուր տարերային շարժումով 20թ. և վերջապէս 21թ. նոյեմբերին դէն շարքեց այդ տիրապետութիւնը, միացած սոցյալիստական հեղափոխութեան ճակատին, հանձնելով յուր պատմութեան նոր դարագլխի դեկավարման պատասխանատու գործը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցութեան: Կոմունիստական կուսակցութիւնը յուր ուսերի վրա առավ Հայաստանի աշխատավորութեան տնտեսական ու քաղաքական կյանքի դեկավարման ծանրակշիռ պատասխանատվութիւնը:

Հայաստանի բանվոր-գյուղացիական զանգվածները իրենց իշխանութեան չորրորդ տարեմուտին հետադարձ հայացք ձգելով յերեք տարվա պատմութեան վրա, նորից պիտի հաստատեն կոմունիստական կուսակցութեան հարադատութիւնը իրենց շահերի պաշտպանութեան խնդրում, նորից պիտի արձանագրեն կոմունիստական կուսակցութեան դերը Հայաստանում:

Յերեք տարվա ընթացքում Հայաստանի և վոչ մի բանվորի ու գյուղացու արյան մի կաթիլ անգամ չհոսեց յանուն կապիտալի. ամբ-

ված են հայ աշխատավորութեան մարմնի խո-
ցերը. չկա այլեւիս սովի ուրվականը. հողագործի
գյուղացիութեան խոշոր մեծամասնութիւնը ամ-
բացված է հողին, կատարված է հողային ու-
փորմը ի նպաստ աշխատավոր գյուղացիութեան:
Բարեկամված է բանվորութեան նյութական դրու-
թիւնը, գյուղացիական տնտեսութեան բոլոր
ճյուղերը վերակենդանանում են ու զգալիորեն
զարգանում. քայքայված արդունաբերութեան
վորոշ ճյուղերը. կենդանութիւն յեն առել,
հիմնվում են նոր ճյուղեր. աշխատավոր մաս-
սաների կուտուրական մակարդակը բար-
ձրանում է արագ քայլերով. հետաձայն Յե-
րեւանը դառել է յուր կուտուրական հիմ-
նարկներով ու աշխատանքով բովանդակ հայ
աշխատավորութեան կուտուրական կենտրոնը:
Այս ամենը գրավական է և ապացոյց Հայաս-

տանի աշխատավորութեան տնտեսական և հոգե-
վոր վերածնութեան, վորի սոցյալական նախա-
պայմանը նոյեմբերյան հեղափոխութիւնն էր:
Գոտեպնդված այս յերեք տարվա մէջ կա-
տարած տնտեսական, քաղաքական ու կուտու-
րական նվաճումներով, Հայաստանի աշխատա-
վորութիւնը տոնում է յուր իշխանութեան
յերրորդ տարեդարձը անխախտ համոզումով, վոր
միջազգային սոցյալական յեղափոխութեան լի-
ակատար հաղթանակը կլինի և յուր վերջնական
հաղթանակը:

Այդ համոզումով նա դիմավորում է չորրորդ
տարեմուտը:

Դր. Տեր-Սիմոնյան

Մոսկվա,
23-ն նոյեմբեր 1923 թ.

ՄԱՐԶ ԱՇԽԱՐԱ

Աշխարհ, հարթել ենք արդեն քեզ:
Առել ենք:
Առ ենք:
Ե՛յ—
ճա՛նա՛պարհ:
Ինչքան հանճար կա—գա,
Ինչքան ձեռ կա—ձեզ թող ծռե—
Ձիտայից մինչև Միջիգան
Կռենք,
Կռեք,
Կռեն:
Ձե՛ռ, դու յեռա՛,
մի՛տ, դու գաի,
Կյանքը—կռան,
Կամքը—դինամիտ:
Հանճա՛ր, ել թո՛ղ դու անճարին:
Անճար չկա՛ ել:
Ե՛յ—
ճա՛նա՛պարհ:
Աշխարհ, կարո՞ղ ես՝ մեզ ճարի:
Մենք քեզ ճանկել ենք ել,
մենք քեզ ճանկել ենք ել—
առույգ,
արագ,
արի:
Ել մեր հատու
Կամքը կռանք—

քեզ, գիտութիւն,
քեզ, աշխատանք:
Մեր մեջ յեռում է տիեզերքը:
Մեր կրծքերում է:
Ե՛յ—
դողացեք:
Մեր կյանքը—կամք է,
ձի՛րք է,
ձե՛ռք է—
կարող ենք հողը սղոցել:
Կյանքն—աերո,
Կամքն ողաչու:
Ուղենք—
կուղե՞ք
ուղե՞ք—
արեւը զենիթից մեզ կտա չու:
Ե՛յ, ցնդածներ,
Մարս, Լուսին, Ուրան:
Մե՛ղ խնդացեք:
Ուռա՛, ուռա՛, ուռա՛:
Մենք պրոլետար,
Կամքը մեր—ուռմբ:
ա՛— ոռոռո...
—Միշտ հեռո՛ւն, հեռո՛ւն, հեռո՛ւն, հեռո՛ւն:
Յեղիշե Զարենց

923, 24, VII

Թիֆլիս

49798-տի

36359-66

ԱՐԴՅՈՒՆԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ*)

Կես դարը բոլորում է այն ժամանակաշրջանից յերբ բովանդակ Հայաստանի աշխատավոր ժողովուրդը դեռ ևս ապրում էր նահապետական կենցաղով, վայելում՝ կալվածատեր-պամեշխիկության մնացորդների նվիրագործած արխայիկ կարգերի պտուղը—կարգեր, որ շղթայագերծ պահպանում էր ժողովրդական զանգվածների առաջադիմական յուրաքանչյուր հնարավորութուն, ձգտում։ Արտոնյալ դասը, մեկը թե բեգ, աղալար թե թավաղ—իր ձեռքում կենտրոնացրած հողային հսկայական տարածութուններ—շարունակում էր միջնորդն եռանդով սեխմել սակավահող կամ հողազուրկ խաչված գյուղացիության—ոչ միայն հարկերի, տուրքերի կամ այլ պարտավորութունների ծանրության տակ, այլ և թալանելով նրա ամբողջ վաստակը, ձգել էր նրան պրոֆեսյոնալ աղքատության ճիւղանները։

Դեռ աւելին. աստվածային մարդկանց—փարաշավոր պորտաբոյծերի կաստան մյուս կողմից շարունակում էր կրկին եռանդով խնկարկել «կրոնասեր» ժողովրդի տգիտության տաճարների ուխտագնացութունը, փառաբանել նրա երջանիկ, խաղաղ, անվրդով հոգին, նահապետական ազաթները, կոչելով ամեն ինչ դեպի հետ, դեպի հինը։

Հասարակական փոխարարներութունները—արտաքուստ պարզ, պրիմիտիվ,—առանց ներքին տնտեսա-քաղաքական ներհակ բաղխումների, թեյով առերես մնում էին սառման կետի վրա, սակայն աննկատելի զանգաղությամբ այնուամենայնիվ խորանում, բարդանում էին։ Յերեկվա իշխանը այսօր սոսկ հողագործ էր, այսօրվա թավաղը վաղվա՝ մուրացիկը կամ ծառան—այսպիսով կալվածատեր—պամեշխիկության մնացորդները տնտեսական անապահովության պատճառով վոչ միայն կորցնում էին իրենց «կթան, կովը», այլ և հետգհետե հասարակական իրենց դերը զիճում փողատիրոջ կամ առյկտրականին։ Յերեկվա ֆեոդալական մնացորդները—այսօր իրենց հզորութունը բոլոր առանձնաշնորհումներով նվիրաբերում էին հասարակական նոր ուժի—վաճառական դասին, վոր փաստորեն 70-ական թվականներից դեռ յեվա վարում էր «ազգի» բարձր քաղաքականութունը, տնտրվում նրա վիճակը, բախտը։

Թեյեվ առյկտուրը՝ մանր, ներքին շուկայի գնման ուժը՝ հնչին, արտահանութունը՝ սահմանափակ—այնուամենայնիվ յերկրի տնտեսական ռեսուրսները, նրանց զարգացման բոլոր հնարավորութունները կենտրոնացած էր վաճառական դասի, դուքանչիկության, փողատեր—վաշխավոր ձեռքին։ Այս հանգամանքը երկար ժամանակ ծծելով յերկրի հյութը, չի ստեղծել արդյունաբերութուն, սպեկուլեացիայի հետեվ ընկած՝ չի զարգացրել երկրի արտադրական կարողութունը, չի մշակել նրա արգավանդ դաշտերը, մատը մատին չի խփել բարձր կուլտուրաների զարգացման (պլանտացիաները և այլն)։

Վաշխառութունը որպես մի պատուհաս կախված էր աշխատավոր ժողովրդի գլխին, և բոլորովին էլ տարրինակ չէ ուշադրության արժանի այն առանձնահատուկ համգամանքը, վոր անգամ մեր 70—90-ական թվականների գրական ստեղծագործության ներգործող շեշտը սիրած մոտիվը՝ առավելապես վաշխառության ստեղծած ծայր աստիճանի աղքատության նկարագիրն է, նրա քայքայածութունների արձանագրութունը։

Մանր առյկտուրը կղկտացած էր հայրենի բնագավառում, ազգային շրջաններից անդին չէր մեկնում իր անուժ թյեյները։ Քաղաքները՝ անգոյն, դուրկ քաղաքային արդյունաբերության նից—անձանոթ մեքենայի, շոգիի կամ ելեքտրականության ուժին—ավելի շուտ «տնայատրական» արհեստների վայրերի էին նման։ Գործական արհեստների վայրերի էին նման Այստեղ բնակչության խոշոր տոկոսը աշխատում էր սեփական «արհեստանոցներում»—ըստ մեծի մասի խոնավ գետնահարկում, նահապետական՝ անգամ հնադարյան մի քանի գործիքներով, առանց վարձու աշխատող ձեռքերի, դուրկ մըշտական սպառողից ու շրջանառութունից—անապղ արհեստանոցները, վոր պիտի կերպարանափոխեին տնտեսական կեսնքը, վրդովեին քաղքենու միտրինակ առորյան։

Ճանապարհների, կապի թե հաղորդակցության, փոխադրական պայմանների անհնարինությունը պարզապես սեղմել էր երկիրը անգորութեան մեջ, պարփակել նրան իր համեա կեղյկվում։

Հասարակական խավերում շերտավորում կամ դիֆերենցիացիա զանգաղկոտության չափ աննկատելի էր—չկար կարծեք տնտեսական մի գործոն, որ խթան հանդիսանար ճանճացած անհանդուրժելի պայմանների ալեկոծության, ժողո-

*) Սույն տոմսը կրճատված նախաբանն է ընկ. Մելիքի «Ջոյս տարի» վերատառությամբ աշխատվող միտր ասպագայում այս կտեսի Մոսկվայում։ Խմբագր.

վրդի կուլտուր-տնտեսական հառաջադիմութեան: Ձկար խոշոր կապիտալ, արդյունաբերութիւն, չկար մրցութիւն, բացակայում էր երկրի անսպառ հարստութիւնների շահագործման ձգտումը— մնայուն հեռանկար: Մինչդեռ Հայաստանը— որպէս հեռաւոր, հետամնաց մի ծայրագավառ, ոչ միայն յենթակա էր կենտրոնական իմպերիալի գաղութային սպանիչ քաղաքականութեան, այլ և տեղական նրբամիտ չինովիկութիւնը՝ հասարակական տակաւնների հետ գրկախառնված— նվիրագործում էր ինքնակալութեան քաղաքական ձգտումները՝ ոչ միայն կրկնակի կողոպուտի մասնելով ժողովրդի աշխատանքը, այլ և անելով նրա ինստիտուտները ու ներարկելով փոխադարձ ատելութեան թույնը՝ դաստիարակում էր մի վիժվածք:

Միտեմատիկ աղքատութիւնը աւ ինչքազրկութիւնը հետզհետե ստանում էր անավոր չափեր, կրծում ժողովրդի կենսունակ, թարմ ու երիտասարդ ուժերը՝ պանդխտութեան ցուպը տալով բնակչութեան ձեռքը:

Հայաստանը աշխարհագրական իր դիրքով՝ կանգնած է արեւելքի ճանքաների հանգույցին: Սե ծովի ափերից թե Ռուսական տափաստաններից դեպի Պարսկաստան ու կենտրոնական Անատոլիա ձգվող առևտրական բանուկ ճանապարհները անցնում են նրա ձորերով ու լեռնադաշտերով: Այս հանգամանքը չէր կարող չանդրադառնալ թե նրա առևտրական կեանքի և թե նրա տնտեսա-քաղաքական դրութեան վրա:

Ձեռքի շաշունը, գործի շարքերը՝ իրենց ավերածութիւնների ու կամայականութիւնների հետ միաժամանակ դարկ են ավել նաև նրա առևտրի զարգացման, խոշոր գումարներ կենտրոնացնելով այստեղ՝ դեպի իմպերիալի կենտրոնական արդիւնաբերական շրջաններն արտահանելու չնչին արժեքով այն բոլոր բարիքները, որոնց բացակայութիւնը խոշորապէս անդրադառնում էր ռուսական շուկայի վրա:

Մինչև 70—80-ական թվականները գեռ յեվս դեպի Մոսկով, վարչապ կամ այլուր չվող կարավանները ու նրանց «խրիտավոր» տերերը հետագայում այլևս հարկից ընկնում են, երբ ռուսական արդյունաբերական շրջանները ռուսատեղական պատերազմից հետո (1877 թ.) առանձին եռանդով կանգ են առնում հայկական գավառների արտահանութեան վրա: Սա չէր սահմանափակված միայն սեփական շրջանների բարիքների արտահանութեամբ, այլ և Պարսկաստանի ու Տաճկաստանի խորքերից ամենահզոր ոսկին ձգում էր ուղտի կարավաններով տասնեակ,

հարյուր հազարավոր փթով հում թանգարժեք ապրանք:

Այսպէս Հայաստանի միայն երեք պունկտերից արտահանվել է ապրանք, որ երևանի վրայով անցել է հյուսիս*)

	Քուլֆայեց	Շարուր Դարալա- ղիսաղեց	Օրդուբաժեց	Ընդամենը
1891	167000	199000	13864	379864
1892	200000	268000	14395	482395
1893	217000	379000	43664	639910

Միջեջույնը նայեմք Տաճկաստանից: Մեզ իհարկէ չի հետաքրքրում այստեղ թե ի՞նչ է արտահանված. մենք միայն արձանագրում ենք առևտրի թևատարած հեղքը, որ մեզ անհրաժեշտ է հետագա եզրակացութիւնների համար: Միջեջույն այդ ժամանակաշրջանում երևանի շուկա է ներմուծած Ռուսաստանից՝ Աղստաֆայի շուկայով՝

1890 թ.	832.616 փ. ապրանք
1891 թ.	983.257 ,, ,,
1892 թ.	932.535 ,, ,,
1893 թ.	1.797.714 ,, ,, (**)

Մեծ մասամբ գործարանային ֆաբրիկատ, կերասին, երկաթ, շաքար և այլն: Միայն Յերևանի շուկայի արտահանութեան կարողութիւնը 1894 թ. համար քաղաքային վարչութիւնը որոշում էր մօտ 2 միլ. փութ՝ 6.125.000 ու արժողութեամբ: (***)

Ի՞նչ են առում այդ թվերը. անկասկած այն, որ ռուսական առևտրական կապիտալը գրեթե ամբողջովին իր ձեռքն էր առել երկրի առևտուտեղծում և մեր երկրում արդիւնաբերական ստեղծում է մեր երկրում արդիւնաբերական ձեռնարկներ, — ի հարկէ անհամեմատնվող զրամագլխով ու չնչին բանվորական կազմով: Ձեռմագլխով ու չնչին բանվորական կազմով: Ձեռմագլխով ու չնչին բանվորական կազմով: Ձեռմագլխով ու չնչին բանվորական կազմով:

Սակայն այդ պրոցեսը կատարվում էր կրթայի քայլերով, չէ թե այստեղ բացակայում էր շահագործման առաջնակարգ աղբյուրներ,

*) Данилович. Араксская равнина, ст. 791. (Район Тиф. Карсской Эрив. жел. дороги).

**) Ibid ст. 792:—1892 թ. սովի պատճառով ներմուծված և 1893 թ. մօտ 700.000 փութ տարբեր հացահատիկներ: Հանելով անգամ այս՝ ընդհանուր գումարից՝ այնուամենայնիվ մենք կստանանք մօտ 1.100.000 փ., որ ցուցադրում է ընդհանուր վերելքը:

***) Ibid, стр. 733.

կամ բանվորական ուժն եր խիստ թանգ ու պայմանները դժնդակ, և կամ վատտակը աննշան, վոչ. կուլտուրայես հետամնաց Հայաստանը այդ տեսակետից շատ աւելի հարմարություններ ուներ: Գաղտնիքը հենց նրանում եր, որ մեր յերկրի շուկան բացառապես գտնվում եր ուս-սական առևտրական կապիտալի ճանկերում, վորը միայն ծծում եր, քամում նրա վերջին հյուսթը դեպի դուրս արտահանելով անգամ այն ամենը, վոր կարող եր դյուրութեամբ մշակել սեփական բնագավառում: Գործարան-Փարբիկա կառուցելու մտքից միշտ հեռու եր առևտրական դասը, չե՞ որ ծայրագավառները դեռ ևս ուսս բուրժվա-զիայի ու ինքնակալության հանդեպ բարենու-սության վիպականը անգամ չունեին:

Սակայն սպառող ու արտահանող շուկան հե-տզհետե անցնում ե նաև արտադրական միջոցների կիրառման զարգացման՝ դողդոջ քայլերով, երե-րուն հույսերով բարձրանում ե ծխնելույզի փո-ղը, լավում մեքենայի շաչը... Հայաստանի ար-դյունագործության զարգացման ընթացքը հիմ-նականորեն շախկապված ե առավելապես ար-տաքին, օտար կապիտալի ներխուժման անխու-սափելիութեան հետ:

Հարկավ, եթե հետեվենք 19-րդ դարի վեր-ջին յերեք տասնամեակում յեվրոպական ինդու-ստրիայի զարգացման, պիտի որ պարզ լինի մեզ համար հասարակությունների կուլտուր-քաղա-քական կենքի զարգացման ընթացքը: Ներո-պայում կապիտալիզմը այդ ժամանակ իր զար-գացման գագաթնակետին եր հասնում: Սեփա-կան միջավայրում կուտակված հալեկալ կա-պիտալը այլևս չեր արգարացնում շահագործող դասակարգի խելահեղ պահանջները: Նա նորա-փեսային հատուկ համառութեամբ ակնածում եր հեռավոր գաղութային հարսնացվին... Նա ձգտում եր հայրենական «օջախից» դուրս նոր հայրենիք ստեղծել, նոր շուկաներ տիրապետել՝ ավելի վատտակ կուտակելու համար: Նրա հաղ-թական մուտքը դեպի տնտեսապես ու կուլտու-րապես հետամնաց յերկրները ընդունում եր մնայուն բնույթ և պայմանավորվում եր նրա-նով, որ այստեղ, «այս հետամնաց երկրներում վատտակը աւելի բարձր եր՝ որովհետեւ կապի-տալ քիչ կար, հողի արժողութիւնը համեմատա-բար ցածր եր, աշխատավարձը՝ նվազ, հում նյութերը աժան»^{*)}: Դիմադիր ամեն փորձ ար-հեստական բնավորություն պիտի կրեր, պալիա-տիվ ու հետադիմական: Անդրկովկասը հենց կու-սական իր լեռնային «թափված», հարթավայրե-

րից «հոռոգ» հարստություններով մեկն եր այն շրջաններից, ուր 80-ական թվականներից կեն-տրոնանում, հաստատվում եր յեվրոպական ապա և ուսսական խոշոր կապիտալը:

Անգլո-չվեզական միջոցները լուսավորում են նալթարդիւնարերության զարգացման ուղինե-րը: Ֆրանսիական ու գերմանական կապիտալը Ռուսաստանում՝ առանձնապես մեզնում կենտ-րոնանում ելեռնարդյունաբերական շրջաններում, սկսվում ե տենդոտ աշխատանք:

Հին, նահապետական անխուժ դրախտա-վայրը, արքայանիստ ու սրբակերտ Հայաստանը սրան դուզրնթաց հետզհետե կերցնում ե իր երեկվա պատկերը: Երկու տասնյակ տարվա ըն-թացքում (1880—1900) նրա հասարակական կյանքի տեմպը արագացավ, ներմուծված, կաղ-մակերպած ու կառուցող մեքենաների ու ու գործարանների շուրջը համալսմբվեց հաղա-րավոր աշխատող ձեռքեր, անմիջական արտադ-րողներ: Տեղահան եղան դյուզական չքավորու-թյան շարանները ու հետզհետե կենտրոնացան թե Հայաստանի և թե Անդրկովկասի արդյունա-բերական կենտրոններում:

Հասարակական կյանքը յենթարկվեց հիմ-նական փոփոխությունների: Կալվածատիրու-թյունը միանգամայն լքեց իր դիրքերը. հողային հսկայական տարածություններ անցան կապիտա-լիստների ձեռքը: Քաղաքները իրենց կախար-դական որրանից անցան առաջ. բնակչութեան թիվը աճեց կրկնակի^{*)}:

Հայաստանի քաղաքների բնակչութեան աճումը.

Քաղաքներ	1886			1897		
	Տղ.	Կին	Գու-մարը	Տղ.	Կին	Գու-մարը
Երեվան	7823	6915	14738	17345	11688	29033
Ալեքսանդրոպոլ....	12391	11839	24233	19846	12172	32018
Նոր Բայազդո.....	3954	3534	7488	4381	4128	8507
Ղարս	2077	1862	3939	14476	6415	20891
Նախիջևան.....	3753	3186	6939	4710	4135	8845
Օրդուրաթ.....	2331	1868	4199	2611	2318	4929
Ընդամենը.....			61536			104223

Անթիվ ու անհամար «արհեստանոցները» — կամ ինչպես պետական ստատիստական ե հրամ-

^{*)} Н. Лешин. Имперализм как новейший этап капита-лизма, № 48, 1923. Մոսկվա:

^{*)} В. Календарь за 1898 и 1899.

Հիշատակած շրջանների արդյունաբերութ-
յան զարգացման չափազանց հետաքրքիր նկա-
րագիրն է տալիս այս աղյուսակը Բազուն
նավթարդյունաբերության կենտրոնը հակայա-
կան քայլերով առաջադիմում է թե «Փաբրիկա
գործարաններ» ու բանվորության թվով և թե
նամանավանդ արտադրությամբ, որ ինչ որ
տասնյակ միլլիոններից համարում է երկու միլ-
լիարդի։ Թիֆլիսի նահանգում առաջին տասնա-
մյակում (1886—1897) ձեռնարկությունների
թիվը կրկնապատկվում է՝ արտադրության նոյ-
նությամբ, մինչդեռ հետագա 10-ամեակում
կրճատվում են ձեռնարկությունները ¹/₃-ով ար-
տադրության նոյնությամբ և վերջապես վերջի-
նիս գումարի բարձրացումով ու բանվորության
թվի նկատելի նվազմամբ։ Այս միևնույնը կա-
տարվում է նաև Գանձակի և Յերևանի նահանգ-
ներում ավելի ուելեֆ՝ ձեռնարկությունները
գլխապտույտ արագությամբ նվազում են, մինչ-
դեռ արտադրության գումարը կրկնապատկվում
է Գանձակում՝ բանվորության թվի նկատելի
աճումով (1897 թ.—8724, 1908 թ.—29.195—
18.392=10.803), Յերևանում՝ սրա նկատելի
կրճատմամբ։ Ասել է, թե՛ «կրճատվող» ֆաբրի-
կա-գործարանները կատարվում են առավելա-
պես ի հաշիվ մանր-սեփականատերերի անթիվ
սնաբույս արհեստանոցների՝ միաժամանակ ա-
վելանում են տեխնիկայով կազմակերպվող գոր-
ծարանների կամ արհեստանոցների թիվը՝ կենտ-
րոնացնելով բանվորության, շահագործելով նրա
ուժն ու աշխատանքը—բարձրացնում են արտա-
դրության գումարը։

Արհեստավորությունը, համալսարանական
արդեն 19-րդ դարի վերջերին իր մայրամուտն
եր ապրում: Նրա խոշոր տոկոսը սակավահոգ
գյուղական զանգվածներից էր, այս ասպարեզում
եւ կորցնելով տնտեսական ամուր պատվանդան
— նա պիտի մեկ ձեռքը զարկեր կրկին հողին,
մեկ պիտի շնչեր դործարանային մուրն ու կեղ-
տը: Իհարկե, այս պայմաններում «ազգի» ամ-
բողջության երկուներով բռնված հայ գուքան-
չիությունն ու հոգեվոր բարիքներով սնված՝ սե-
մինարիստ՝ կղերա-բուրժուական ինտելիգենցիան
բարձրացրեց վայնասուն «հայրենական ոջախը»,
«լեզուն ու հավատը» մոռացող փաստի առթիվ:
Առևտրականն ու հոգեվոր զար որհնեցին,
փառաբանեցին այդ բողոքը, սակայն ո՞վ է ո՞ր
ուժը կարող էր կանգնեցնել պատմության ա-
նիվը, արդյունագործության զարգացումը, քա-
ղաքների, կուլտուրայի, արդյունաբերական
կենտրոնների մոզական ույժը, որ 100-որ
վերստերից տեղահան էր անում կիսաքաղց

Ո՞ր նահանգում է գտւի՞	1884			1886			1897			1908			1915		
	Ֆաբրիկա- մոլորակ ու 1000 միլիոն լիւր	Ֆաբրիկա միլիոն լիւր	Միլիոն լիւր	Ֆաբրիկա- մոլորակ ու 1000 միլիոն լիւր	Ֆաբրիկա միլիոն լիւր	Միլիոն լիւր	Ֆաբրիկա- մոլորակ ու 1000 միլիոն լիւր	Ֆաբրիկա միլիոն լիւր	Միլիոն լիւր	Ֆաբրիկա- մոլորակ ու 1000 միլիոն լիւր	Ֆաբրիկա միլիոն լիւր	Միլիոն լիւր	Ֆաբրիկա- մոլորակ ու 1000 միլիոն լիւր	Ֆաբրիկա միլիոն լիւր	Միլիոն լիւր
Արարատի նահ.	833	3745,5	2138	419	22237	10545	1206	29160	17619	711	1890	2555 1/2	2286	6840	3522
« Գեղար.	1002	8933	5015	947	7045	7148	3798	7552	10554	2004	7413	11162	938	9494	6738
Երեւանի մար.	2202	1398	6878	2205	3059	9267	1761	3306	8724	1406	4761	29195 2/3	887	6373	9938
Երեւանի մար. ...	542	216	2410	5220	1507	8707	3485	1219	7581	3183	1730	6632	2607	3081,5	4738

*) Մանուկացի կազմակերպություն 15. Կալենդարի 1956—1917 թ.
1974 Ներքին 1915 թ. վերաբերյալ թվերը կենտրոնացված չեն՝ մեջ չեն
ներսույթ անվանադրված չեն նախատեսվում։

- 1) Ռազմի նախնական վերապրոցում սովետական երրորդ զա-
րթում են բաղադրվում երրորդ ն միացվում, եղև տրեյն ն եւ զույգ թիվ -
նում կամ ստորագրում կամ թիվ նախնայ։ Այստեղ թվերը վերաբերում
են ոչ թիվ 1908 թ., այլ 1907 թ.
- 2) Պատմական նախնայ երրորդ 29.195 ստորագրում են Լյակրիչնոյ
Ստանից 18 302 ստորագրում վերաբերում են Լյակրիչնոյ производства։

մարդկանց, հարվածում նահապետական արխայիկ մնացորդների բեկորներին և ձգում իր առօրյա մասսայական առ ու ղեռի պտույտներում...

Հրապարակի տերը առևտրական դասն էր, վոր կենտրոնացած էր առավելապես քաղաքներում: Նա հասարակական կյանքի յուրաքանչյուր յերեմյոթ իր գերիշխանության եր ենթարկել: Դա այսպես ասած մեր նորակազմ առևտրական բուրժուազիան էր — սոցյալական մի ուժ, վոր յերկրի արդյունաբերության, ֆինանսների ու առևտրական զարգացման բոլոր ճանապարհները գրկած թելադրում էր իր կամքը հասարակական ամբողջին: Յերկրի խորքում նա չէր հյուսում իր բունը. կտցահարելով հավաքում էր հայկական այգեստանի հյուսթը — յերբեք չխնայելով նրա կոկոնների բողբոջը:

Յեվ միայն այն ժամանակ, յերբ ոտար կապիտալը ձեռք է մեկնում յերկրի անթիվ հարստությունների շահագործման, արտադրական ուժերի կազմակերպման — դրամական խոշոր գումարներ մուծը են գործում յուրաքանչյուր ասպարեզ՝ դեն վանելով այլևեւայլ խոշնգոտներ՝ յերեմյան են հանում վոչ միայն գետնի խորքերում թափված հարստությունները, այլև խթան հանդիսանում ժողովրդական տնտեսության տարրեր մշակութիւնների զարգացման:

Արդ՝ ի՞նչ էր յերկրի արդյունաբերության առանձին ճյուղերի պատկերը մինչ այդ և դրանից հետո:

Բամբակի արդյունաբերության զարգացումը, վոր ներկայումս ժողովրդական տնտեսության կարեւոր խնդիրներից մեկն է, չէր նկատվում, վողպես առաջնակարգ կուլտուրա: Խնքնամփոփ Հայաստանի դաշտավայրերում նա մշակվում էր նահապետական միջոցներով և նկատվում իբրև երկրորդական, լրացուցիչ հանգամանք յերկրագործութեամբ զբաղվող բնակչութեան համար: Մի քանի տասնյակ կամ հարյուր հազար վուլթ բամբակը արտահանվում էր դեպի հյուսիս, հազար ու մի փոխադրական դժվարին պայմաններում: Մինչդեռ Ռուսական տեքստիլ արդյունաբերութեան ագենտները վաղուց արդեն Յերեմյանի բամբակի միջոցով դիզել էին պատկառելի գումարներ: 1884 թ. Մարոզով և ընկ., քիչ հետո Անդրեյ Կարազինկին՝ խոշոր դրամատերերը բացեցին Յերեմյանում և Դարալագյեազի Յենգիշա պունկտում, իրենց զբաղենյալները վոչ միայն գնելու բամբակ, այլ և վորոշ վարկ բաց թողնելու՝ բամբակագործությունը խրախուսելու համար: Այդ թվականին առաջին անգամ բամբակ մաքրելու մեքենաներ են տեղափոխվում Արարա-

տյան գյուղերում: Շուտով ավելանում են նաև յերեք առևտրական ֆիրմաներ՝ Մոսկվայից, Վարշավից և Թիֆլիսից: Մի քանի շրջաններում բաժանվում են Ամերիկայից բերած սերմ՝ տեսակները ազնվացնելու նպատակով: Բամբակի արդյունաբերությունը կայուն հիմքեր է ստանում և տարեց տարի զարգանում*):

1890 թ.	Աղստաֆայի վրայով արտահանած և Յերեմյանի բամբակ	386.346 փ.**)
1891 »	»	368.964 »
1892 »	»	409.811 »
1893 »	»	469.885 »
1894 »	»	500.000 » ***)

Այլ կերպ ասաց տարեկան 4 միլիոն ո. արժողութ.: Այնուհետև սպիրտի և կոնյակի արդյունաբերությունը նմանապես խոշոր փոփոխություններ է մտցրել յերկրի գինեգործութեան զարգացման, մշակման մեջ: Նախկին «գործարան» — այգետիրոջ մառանը՝ առանց մեքենայի, մաքրութեան կամ գտման — փոխարինվում են 80 ական թվականների վերջերին կառուցվող իսկական գործարաններով, վոր միաժամանակ մշակում են նաև ծարաններով, վոր միաժամանակ մշակում են նաև այգեգործությունը և բարձրացնում խաղողի կուլտուրան. 900-ական թվականներին Ռուսական խոշոր դրամատեր Շուստովը իր ձեռքում կենտրոնացնելով այդ գործարանները, կահավորեց մի գործարան, որ ստացավ համառուսական նշանակութուն:

Սպիրտի արդյունաբերությունը առանձին զարկ է ստանում 90-ական թվականներից***):

1889 թ.	181 գործ. պատր. և	2.341.736 գր.
1890 »	172 »	2.474.448 »
1891 »	231 »	4.541.135 »
1892 »	274 »	5.701.169 »
1893 »	500 »	8.569.593 »
1900 »	— »	8.500.000 »
1908 »	— »	9.200.000 »

*) Տեղեկությունները եւ թվերը բաղված են Դанилович. Аракская равнина (Район и т. д.) էջ 654, 667, 766.

**) 1890 թ. հունիսի եղև և 504.550 փ., տես Կ. Բ. 1897 թ.

***) Համաձայն Ներսիսի ըստաքային վարչութեան 1894 թ. Նախնական ամսույի՝ Аракская равнина, էջ. 783.

****) Ibid, էջ 700—702.

1900-ական թվականներից գործարանների թիվը նվազում է. իսկ պատրաստված սպիրտի 80 % վերապահվում էր 4 գործարաններին (Յերեվան, Ղամաբլու):

1892 թ. արտահանվել է 2.584.043¹/₄ գրադ.

1893 » « » 3.434.673¹/₂ »

Հետագայում՝ յերկաթուղու բացման շրջանից սկսած արտահանվել է մինչև 6.000.000 գր. իսկ մաքուր կոնյակի արդյունաբերությունը տարեց տարի կրկնապատկվել է՝

1900 թ. արտադրած է 283.000 գրա.

1902 » « » 845.000 »

1904 » « » 3.229.000 »

1906 » « » 2.387.000 »

1908 » « » 4.824.000 »

Սրանից արտահանվել է մինչև 90⁰/₁₀₀-ը:

Միևնույն ժամանակաշրջանին է վերաբերում նաև մետաքսի, կաշվի արդյունաբերության կատարելագործումը: Յերկրի աշխարհագրական դիրքն ու ուրույն պայմանները միշտ հանդիսացել են այս ճյուղերի զարգացման նախադրյալներ: Սակայն և այնպես արտադրություն այս ճյուղերում այն չափով չկենտրոնացավ արդյունագործական կապիտալը, Վորջան լեռնարդյունաբերական շրջաններում:

Յեթե կարճ ժամանակամիջոցում բարձրանում էլին վիշկա-վիշկայի հետևից, գործարաններ, երեքտրակայաններ՝ յերկնաբարձ ծխնելույզներով կախարդական Ապշերոնում, առաջ միաժամանակ և միեմնույն արագություն արդյունագործական կապիտալը ողակեց Զիաթուրի, Գեոարեզի, Ալահվերդու, Ղաթարի լեռնահանքային ռայոնները: Այստեղ, այս բնագավառում պիտի փնտրել խոշոր արդյունագործության կրթությունը, Վոր միաժամանակ իր շուրջը կուտակեց հազարավոր բանվորություն, զարկ տվեց յերկրի տնտեսական կյանքի առաջընթացության:

Հայաստանում պղնձաձուլարանական արդյունաբերությունը զարգացման հետևյալ պատկերն են ներկայացնում մինչև Փրանսյական կապիտալիստների մուտքը (1887 թ.), այնուհետև մինչև Անդրկովկասյան յերկաթուղու կառուցումը (1898-9) և վերջապես հեղափոխության նախաբային:

Ստացված է պղնձ՝

	1887 ¹⁾		1897 ²⁾		1900 ³⁾		1901 ⁴⁾		1904 ⁵⁾		1906 ⁶⁾		1908 ⁷⁾	
	Հանք փ.	Մաքուր պղինձ փ.	Հանք	Մաքուր պղինձ	Հանք	Մաքուր պղինձ	Հանք	Մաքուր պղինձ	Հանք	Մաքուր պղինձ	Հանք	Մաքուր պղինձ	Հանք	Մաքուր պղինձ
Ալահվերդու յիւ Շամրու.	—	1500-2000	—	4500-6000	543108	19682	2039650	59769	—	—	1923944	88762	3673594	1237341 ² / ₂
Ղաթարի լեռն հանքերում	--	—	—	33339	259166	51783	325418	57820	—	68576	311115	55700	548491	724763 ³ / ₄₀
Ընդամենը.....	—	—	—	—	802268	71465	2415068	117589	—	—	2235059	144462 ³ / ₄	4222005	196.210 ³ / ₄₀

1) Арг.-Долгоруков, Борчалинский уезд (Район и т. д.)

2) К. Календарь за 1898-99.

3) Ibid за 1902 г.

4) Ibid за 1903 г.

5) Дело за № 268, Кавказск. Горн. Управл. (с. 3. 8. 70.)

6) К. Календарь за 1909 г.

7) Ibid за 1910 г.

Թե ի՞նչ արագութեամբ եր շահագործ-
վում հանքային հարստութիւնը՝ պարզ է այս
թվերից—իսկ թե ի՞նչ պիտի պայմաններում եր
ընթանում աշխատանքը՝ դրա մասին մենք կխո-
սենք իր տեղին։ Նկատենք, որ 1906 թ. ստաց-
ված մաքուր պղնձի գումարը անհամեմատ նվազ
է երկու տեղում ել՝ շնորհիվ այն հսկա գործա-
դուներին, վորին կնվիրենք դեռ ևս շատ եջեր։
Այս են ցույց տալիս պաշտոնական թվերը. մինչ-
դեռ ստացվածի իսկական գումարը գերազան-
ցում եր ագմինիստրացիայի հավաքած այս պատ-
շաճ տեղեկութիւններից։ Միջանկյալ նկատենք
նաև այն, վոր լեռնարդյունաբերական այս յեր-
կու կենտրոնները Հայաստանի գյուղերից, Պարս-
կաստանի հյուսիսից ու այլ շրջաններից կենտրո-
նացրել են աշխատանքի մի համեմատ բանակ՝
6-7 հազար բանվորների՝ իրենց շուրջը։

Քարաղի արդյունաբերութիւնը նոյնպես
շարժման նշաններ եր ցուցադրում։

Յերեանի և Ղարսի շրջանների հանքերը ար-
տադրել են*)

1897 թ.	—	1.504.285 փ.
1898 »	—	1.955.534 »
1899 »	—	1.820.724 »
1901 »	—	2.604.969 »

Ակներեվ ե, վոր 19-րդ դարի վերջին յեր-
կու տասնամյակում Հայաստանի ժողովուրդնե-
րին այլասեռող նահապետական տնտեսութեան
վարագոյրը բարձրանում եր վեր. մերկացած հա-
սարակութեան լճացած կյանքը յենթարկվեց ցընց-
ման. մեռնում եր հինը. մոռացվում յերեկվա
առօրյան, նահապետական «գրախտը» իր բնա-
կիչներով «սայթաքման» ուղին եր բռնել։ Յեր-
կրի անսպառ հարստութիւնները շահագործվում
են, առանձնապես լեռնարդյունաբերութիւնը
խոշոր թռիչքով առաջ եր վազում՝ և վերջապես
կուսական Լոռու ձորերով 20-րդ դարամուտին
ձգվում եր վոլորապառլայ յերկաթուղու գիծը դե-
պի Ալեքսանդրոպոլ (1899 թ. II. 7-ին) և ապա
Շորադեալի լանջերով մեկ դեպի Ղարս, մեկ դե-
պի Յերեվան (1901 թ. սկզբին) — Զուլֆա (1905 թ.)

*) К. Календарь за 1901 и 1903 г.г.

Այդ հանքերը մասնավոր կապալառուի ձեռքին էլին գտնվում-
կապալաւորը ընդհանուր հաշվով հաճաար եր մոտ 80.000 տուր.
(К. Календарь за 1909 г.).

Կուլտուրական խոշոր մի նվաճում եր յեր-
կաթուղու ճամփան։*) Նա վոչ միայն տնտեսա-
կան զարգացման առնավատչյա եր, այլև բանվո-
րական շարժման ուղեհարթը։ Գծի կառուցող բան-
վորութիւնը փաստորեն դաստարակել, կրթել
է հաղարավոր գյուղական չքավորներին, վոր մի
կտոր հացի համար՝ թողած գյուղի ողբան թե քու-
չան դնում են բանվոր դառնալու, մշակութիւն
անելու։

Աշխատանքի այդ բնագավառներում դաս-
տարակված՝ և կրկին դաշտերի կուրծքը պատռող
արորի մաշին տիրացած աշխատավոր գիւղացի-
ութեան շարքերում պիտի փնտրել հեղափոխա-
կան ավյուն. իսկ արդյունաբերական շրջաննե-
րում՝ աշխատանքի շահագործման պրոցեսում
դաստիարակված, տարիների ընթացքում կրակի
ու շոգիի առաջ խրոխտ կանգնած Հայաստանի
բանվորը — յերկրի ներսում թե ոտարութեան մէջ,
յերկաթուղու բուֆերին կռթնած, թե պղնձի շա-
կի առաջ կարմրատակած, 100-ը վերստերի վրա
կարմիր-կանաչ ֆլագները ձեռքին՝ յերկաթուղու
գծերը կարգավորող, թե յերկրի խորքը փորող —
միևնոյն ե՝ դարբնել եր դասակարգային շաղախի
մեջ յուր միտքը, գիտակցութիւնը։ Յերկու այդ
միջավայրերում սնվել, զարգացել և Հայաստանի
բանվորական շարժումը՝ մեկ տեղ նա կանգնել
է մասսայական շարժման գլուխ. միւս տեղ,
ձուլվել ընդհանուր բանվորական ընտանիքի
ձգտումներին։ Նրա պայքարի յերեւուն փորձե-
րը սկսվում են XX դարի սկզբից։ Տարուբե-
րումներ, պարտութիւն թե հաղթանակ՝ եղել են։

Ալահվերդին, Ալեքսանդրոպոլը, Ղաթարը,
Թիֆլիսից Ղարս-Զուլֆա՝ վերից վար ձգվող յեր-
կաթուղին իրենց հազարավոր աշխատավորու-
թեան հանդիսացել են ու դեռ կմնան Հայաս-
տանի բանվորական շարժման լուսավոր կան-
թեղներ։

Հոկտեմբեր 23 թ.

Յեր. Մելիք.

**) Պատմում յին, որ երբ Լոռվա ձորերում կառուցվում եր
յերկաթուղագիծը, շրջակա գոյուցիք բանաստեղծ Յով. Թումանյան-
նի գլխավորութեամբ աղմուկ յին բարձրացնում յեվ խոչընդոտ հան-
դիսանում՝ պատճառաբանելով, որ յերկաթուղին Փասից բացի — ոչ
մի ողու չի բերելու նրանց, վոր նա կթալանի իրենց շինող Լո-
ռի, կկոտորաի նրա կուսական անտանները... Համախոտականներ
յին կազմում, դիմում յին ուր հարկն ե, վոր իրենց գլխից հեռացնեն
այդ փորձանքը, նրա խեղճ ու շողը։ Զնանելով որ յին գրական հե-
տեմանքի նրանք գնված դազանակներով բաժնուր բերելով յին Թոյլ
տալիս անտառ կտրել, ժամբան ձեռքից — «Կուլտուրական» հավա-
տայանները՝ մոռնող նահապետական կենցաղի երկրապագութեան
մի ծիգ։ — Երկաթուղին խախտում և Լոռու ձորերի կուսութիւնը,
փրկում նրան տգիտութեան ու խավարի, կեղեքման ու թալանի
միջոցներով։

ՅԵՐԵՔ ՏԱՐՎԱ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԺՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Յերեք տարվա ընթացքում Սորհրդային իշխանության տնտեսական շինարարության գլխավոր առանցքն է յեղել գյուղատնտեսության և արդյունաբերության վերականգնումն ու աստիճանական զարգացումը:

Հայաստանը գերազանցապես յերկրագործական յերկիր է. նրա ազգաբնակչության 83,4%⁰ կազմում է գյուղացիությունը. Հայաստանի գյուղատնտեսություն մեջ գլխավոր տեղը բռնում է հացահատիկների կուլտուրան, սակայն բամբակագործությունը և այգեգործությունը նվազ նշանակություն չունին: Համաշխարհային պատերազմի և ազգամիջյան կոտորածների հետևանքով գյուղատնտեսությունը զգալի կերպով քայքայվել էր: Կրճատվել էր ցանքի տարածությունը, գյուղացիությունը զրկվել էր մեռած և կենդանի ինվենտարից, թողել բամբակի մշակոյթը, լքվել էին այգիները:

Դաշնակցության իշխանության ժամանակ Հայաստանի ցանքների տարածությունը 1920 և 1921 թ. 115 հազար որավար էր. յեթե միջին բերքը հաշվենք յերեսուն փութ, նշանակում է, վոր գյուղացիությունը այդ տարիներին տարեկան 4 միլ. 45 հ. փութ հացահատիկ է ստացել, մինչդեռ Հայաստ. ազգաբնակչության հացի միջին ապահանջն է (10 փութ տարեկան շնչին նորմայից յեխելով) 12 միլ. փութ: Բամբակագործությունը, որ 1915 թվին Յերեվանյան նախկին նահանգում, ներառյալ Նախիջևանի գավառը, տալիս էր 7,3 միլիոն փութ սուբյու հում բամբակ, կատարելապես ընկել էր, 20 և 21 թ. վոչ մի որավար բամբակ չէր ցանել գյուղացիությունը. նույն վիճակում էր և այգեգործությունը:

Գյուղատնտեսության վերականգման և սովի յաղթահարման գլխավոր նախապայմանն էր ցանքի տարածության լայնացումը: 1922 թվին Սորհրդային իշխանությունը բաշխելով մոտ 300 հազար փութ սերմացու, հասցնում է ցանքսի տարածությունը մինչ 200.000 որ. և 1923 թ. գարնանը ու աշնանը ավելացնում 10%-ով. ցանքսերի տարածությունը աստիճանաբար լայնացնելով Սորհրդային իշխանությունը ձեռք է առնում միաժամանակ վոռոգման գործը: Հայաստանի վարելահողերի $\frac{1}{5}$ -ն է ջրվում վոռոգման նախկին ցանցով. մյուս $\frac{4}{5}$ -ը յենթակա է մթնոլորթային կամայականության, և վորովհետև Հայաստանի կլիման չափազանց աղքատ է ասամոսֆերային տեղումներով, յերաշտը Հայաստանի

տանի գյուղատնտեսության սովորական յերեվոյթն է: Սորհրդային իշխանության ձեռնարկած վոռոգման լայն աշխատանքի նպատակն է վոչ միայն վարելահողերը հաճախակի յերաշտից ազատ պահել, այլև ինտենսիֆիկացիայի յենթարկել անջրդի հողերը և կուլտուրական բույսերի, գլխավորապես բամբակի մշակման լայն հնարավորություններ ստեղծել:

1921 թվի վերջից Սոր. իշխանությունը ձեռնարկում է նոր ջրանցքների կառուցման. 1922 թվի մայիսից սկսվում է Եջմիածնի ջրանցքի կառուցման աշխատանքը. և վերջանում 1922 թվի մայիսի 1-ին: Ջրանցքն ունի 21 վերատարածություն և ջրում է 3000 որավար չափազանց բերրի հողաշերտ. 23 թվի գարնանից ձեռնարկվում է Շիրակի ջրանցքի կառուցման, վոր յուր սկիզբն է առնում Արփաչայից, Ալեքսանդրոպոլից 12 վերատարածության վրա. ջրանցքն անցնում է $2\frac{1}{2}$ վերատարածություն գետնի տակից, կարծր քարերի միջով, և Սորհրդային իշխանությունը փորում է այդ քարերի կուրծքը՝ Շիրակի ամայի դաշտերին ջուր տալու: Ջրանցքը հավանորեն պատրաստ կլինի 1924 թվի գարնանը և կջրի 25,000 որավար. նա առատ յելեկտրական լույս կտա Ալեքսպոլին, շրջակա գյուղերին և եներգիտ՝ Ալեքսանդրոպոլում կառուցվող տեքստիլ գործարանին: 1923 թվի փետրվարին սկսվեցին Յերեվանի Մարրիի ջրանցքի կառուցման աշխատանքները և ավարտվեցին մայիսին. այդ ջրանցքը ջրում է 1000 որավար քաղաքապատկան հողամաս և նրա հոսանքի վրա կառուցվում է այժմ Յերեվանի 5000 ձի ուժի յելեկտրական կայարանը. ձեռնարկված է Եվջեյարի—(3000 որավար), Սարգարաբադի փոքր ջրանցքի—(8000 որավար), և Արազդայանի խոշոր ջրանցքի (15.000 որավար) կառուցման: Բոլոր այդ ջրանցքները կառուցվում են Սորհրդային իշխանության միջոցներով. միայն Արազդայանի ջրանցքի համար Սորհրդային Ռուսաստանը նվիրել է 600.000 ռ. ոսկի:

Գյուղատնտեսության վերականգման կարեվոր նախապայմանն էր և գյուղացիությանը գյուղատնտեսական գործիքներ ու լծկան անասուններ մատակարարելու հարցը: Հայաստանի գյուղացիությունը, դաշնակցական կառավարության որոք, 19-թվականին ուներ 42 խոտաքաղ 3 ցանող և 3 հնձող մեքենա. պրիմիտիվ, յերկրագործական գործիքների կիրառումը մի կողմից

վա ընթացքում արտադրել են 35.000 գոյլ գինի, 280.000⁰ ողու սպիրտ, 80.000⁰ ողի և ռեկ-տիֆիկացիոն սպիրտ — 130.000⁰, 1922-23 թվին ավելի ծավալվել և մանավանդ գինու արտադրությունը:

Սորհրդային կառավարությունը կարգի ձգեց նախկին Տեր-Գաբրիելյանի կաշվե գործարանը, հիմնեց յերկրորդ կաշվե նոր գործարան. այդ յերկու գործարանի արտադրությունը աստիճանաբար զարգանալով բավարարում է ներքին շուկայի պահանջը և արտահանություն համար ավելցուկ տալիս: 1921 թվին հիմնվում է Յերեվանում ծխախոտի գործարան, վորի արտադրությունը որակաճ 150.000 ծխախոտ է:

Այս ճյուղերից զատ ժողտնտեսությանը ձեռնամուխ յեղավ մեխանիզական գործարանի կազմակերպման և տեքստիլ գործարանի կառուցման. մեխանիզական գործարանը զբաղվում է յերկրագործական գործիքների նորոգությանը, ջրբանցքների համար շյուղներ և մանր գործիքներ պատրաստելով: Ռուսաստանի նվիրած տեքս-

տիլ գործարանի շենքը կառուցվում է Ալեքսանդրոպոլում. գործարանը կարող է տալ տարեկան 40.000 փուխ մանվածք և 10-12 միլիոն արջին հյուսվածք:

Հայաստանի բոլոր գավառական կենտրոններում կառուցվում են յերեքտրական կայարաններ:

Ուրվագծած տնտեսական շինարարությունը ապացուցում է, վոր յերեք տարվա ընթացքում Հայաստանի տնտեսական կյանքը զգալի հառաջադիմություն է ցույց տվել և աստիճանաբար դեպի զարգացում է դիմում:

Սորհրդային իշխանությունը կանգնած տնտեսական շինարարության ճիշտ ուղիների վրա, մեթոդիկ, ծրագրած աշխատանքով Հայաստանի աշխատավորության գոյավիճակի տնտեսական պայմանները փոխելով, տանում է նրան դեպի կուլտուրական կենցաղ:

8.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ

Մեկ միլիոն 150 հազար բնակչություն ունեցող Հայաստանում Կ. Կուսակցության շարքերում հաշվում է 1865 անդամ և 2469 թեկնածու, որի 60% գյուղացիներ են: Կուսակցության ղեկավար կազմը ստորաբաժանվում է՝ Հանրապետության մաշտաբով աշխատող 43, գավառական՝ 169, յեթե մենք համեմատելու լինենք Կուսակցության 23 թ. ղեկավար կազմը 21 թ. հետ, կտեսնենք, վոր ավելցել է հանրապետական մաշտաբով աշխատող մոտ 30 ընկեր, իսկ գավառական մաշտաբով 90 աշխատող, ըստ վորի առաջ քաշված այդ 90 գավառական աշխատողների 40%-ը նախնական կրթությամբ, կուսակցության բանվոր և գյուղացի անդամներ են:

Կենտրոնական և գավառական կոմիտեների ապարատները ամրացել են այդ ժամանակաշրջանի ընթացքում:

Կուսակցության աշխատանքի ծանրության կենտրոնը գյուղի աշխատանքն է և կապը գյուղական մասսաների հետ: Կուսակցական 893 բջիջից 316-ը գյուղական է:

Կուսակցության առաջ խնդիր է դրված տնտեսական նոր քաղաքականության շրջանակում ուսումնասիրել գյուղական կազմակերպությունները նրանց սոցյալական կազմի տեսակետից:

Ամենուրեք սկսված է այդ աշխատանքը:

Վորի ընթացքում պարզվեց, վոր անհրաժեշտ է յերկու կազմակերպության մեջ պաստիվ և ավերորդ տարրի դուրս կատարել:

Մի կազմակերպության մանրամասն ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, վոր 130 անդամից 40%-ը պրոլետարական է, 44%-ը տնտեսապես հարստանալու նշաններից ազատ, իսկ 11%-ը հարստանալու ձգտումներով. վերջին կատեգորիայից 4%-ը յուր տնտեսական դրությամբ հավասարվում է գյուղի միջին բուռնցքային տարրին: Զտման հետ զուգընթաց գյուղական կազմակերպությունների թեկնածուների առողջ տարրը անդամ է փոխադրվում:

Գյուղում տարվելիք կուսակցական աշխատանքը ուժեղացնելու նպատակով բացված են գյուղական բճիճների յերկամսյա կուրսեր, վորոնց փորձը փայլուն արդյունքներ տվեց գյուղի աշխատանքը ամրացնելու տեսակետից:

Բճիճների կապը գավառական կենտրոնների հետ բավական ամուր է: Նրանց խոշոր մասը զգալի յեռանդ ու նախաձեռնություն է յերեվան բերում գյուղական շինարարության ասպարեզում, կառավարության գեղեցիկների, կարգադրությունների պարզաբանության, կրթական գործի կազմակերպման խնդրում: Գյուղական բջիջները ստանում են «Մաճկալ» թերթը (գյուղացիական), նրանց տարրական անգրագի-

տությունը վերացված է 81%-ով և կուսակցության վորոշմամբ 3-րդ կուսակցական համագումարին վոչ մի անգործատու ընկեր չպիտի լինի:

Քաղաքային բժիշկների աշխատանքը ավելի ակտիվ է շնորհիվ աշխատանքի ավելի լայն հնարավորությունների և կազմակերպությունների միակերպության: Համեմատաբար ավելի արդյունավետ են աշխատում մարքսիստական խմբակները թվով 25, վորոնց ժողովների միջին թիվը ամսվա ընթացքում՝ 3 է: Ամեն մեկ խմբակի անդամների թիվը 33 է: Կազմակերպությունը բանվորական 26 բժիշկ ունի, վորոնցից 22-ը երկաթուղագծի վրա: Կուսակցական աշխատանքը գծի վրա տանում է Կենտրոնական կոմիտեին կից աշխատող տրանսպորտային բաժինը յուր հրահանգիչների կազմով: Այս բաժինը մշակում է ծրագիր, աշխատանքի մեթոդներ գծի բժիշկների համար,

Բանվորների ընդունելությունը կուսակցության մեջ գյուղացիներու նպատակով աշխատում է հատուկ յանձնաժողով, վոր անդամ է փոխադրել 130 թեկնածու և ընդունել 150 նոր թեկնածու: Երկաթուղային բանվորների ձգտումը դեպի կուսակցությունը չափազանց զգալի է: Հավանորեն մոտ ապագայում կհաջողվի կուսակցության պրոլետարական մասը հասցնել 30%-ի: Կուսակցության 80%-ը կանոնավոր հաճախում

է ընդհանուր ժողովներին, վոր բաց են և անկուսակցականների առջեւ: Անկուսակցականների թիվը կուսակցական հաճախողների նկատմամբ 50%-ի է համեմատ: Անկուսակցական զանգվածների այն իներտ վերաբերմունքը դեպի քաղաքական և անտեսական կյանքը, վոր հատուկ էր անցյալում—վերանում է:

Այս ասպարեզում և ընդհանրապես գյուղական շրջաններում կոմունիստական Յերիտասարդական Միության (կոմսոմոլի) դերը անգնահատելի է: Կոմերիտը աճել է մինչեւ 7000-ի նրա ապարատները թարմացել են նոր և պատրաստի ընկերներով: Կին բաժինը նմանապես տանում է իր աշխատանքը:

Այսպիսով մենք տեսնում ենք, վոր կոմունիստական կուսակցությունը ամենից առաջ խոր հիմքեր է ձգել գյուղական լայն զանգվածների շրջանում՝ բարձրացնելով, վոչ միայն նրա քաղաքական ակտիվ գիտակցությունը, այլ և նրա կուլտուրական առաջադիմությունը: Ներկա գյուղը բոլորովին նման չէ անցյալի սարկացած գյուղին: Իսկ վոր ամենագլխավորն է՝ կոմունիստական կուսակցության այս աշխատանքները նմատրեն դեկավարում են բանվորները, վորոնց թիվը տարեց տարի բարձրանում է:

N.

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱՆ ՅԵՐԵՔ ՏԱՐՎԱ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ:

Հայաստանի խորհրդայնացման մոմենտին յերկրի վողջ ժողովրդական անտեսությունը իր բոլոր կողմերով հիմնովին քայքայված վիճակում էր գտնվում:

Հայաստանի առանց այն ել թույլ կոոպերացիան, դեռ դաշնակցականների տիրապետության ուրոք, անվերջ ազգամիջյան կոտորածների և 1918—1920 թվերի տաճկական արշավանքների հետևանքով միանգամայն կործանման եր հասել: Խորհրդային իշխանությունը Հայաստանի կոոպերացիան գտավ իբրև մի մեռած գիակ:

Հարկավոր եր գերագոյն ջանքեր, մեծ գոհաբերություններ՝ Հայաստանի կոոպերացիան վտի կազնեցնելու, այն կազմակերպելու համար:

Յեւ իրապես Հայաստանի Խորհրդային իշխանության ամենալուրջ մտահոգության և հատուկ ուշադրության առարկաներից մեկը դարձավ կոոպերացիան:

Հայաստանի կոոպերացիայի յերեք տարվա զարգացման ընթացքը ըստ ամենայնի կարելի չէ բաժանել յերեք շատ վորոշ շրջանների:

Առաջին՝ Զինվորական կոմունիզմի շրջան, յերկրորդ՝ յերկարատև ու ծանր տագնապ, և յերրորդ՝ ինքնակազմակերպման և վերածնունդի շրջան:

Խորհրդային իշխանությունը իր տիրապետության առաջին շրջանում յերկրի մեջ չգտնելով այլ հարմար անտեսական կազմակերպություններ, իր անտեսական քաղաքականության ընթացքում աշխատեց առավելապես հիմնվել կոոպերացիայի վրա:

Կառավարությունը դեկրետի ճանապարհով հաստատեց Հայաստանի կոոպերատիվների միության-Հայկոպի վարչության նոր կազմ, տալով վերջինին աշխատելու բոլոր հնարավորությունները:

Վարչությունը իր աշխատանքները սկսելու համար կառավարությունից ստանում է պատկանելի գումարներ, արտաքին աշխարհի հետ անտեսական կապ պաշտպանելու գործը նույնպես հանձնվում է Հայկոպին, տալով նրան յերկաթուղային և այլ արտասովոր արտոնություններ: Իսկ յերկրի ներսում ապրանքափոխանակության ամ

բողջ գործը պետական մաշտաբով դարձյալ հան-
ձնվում է Հայկոպին:

Հայկոպը միանգամից դառնում է յերկրի
ամենախոշոր, պատկառելի ու հարուստ կազմա-
կերպություններից մեկը:

Իրեն վրա դրված պետական պարտակա-
նությունները կատարելու համար՝ Հայկոպը
իրարկե չունեւ տեղերում և վոչ մի իսկապես
կոոպերատիվ կազմակերպութիւն: Այդ պատճա-
ռով մենք ականատես ենք լինում մի չտեսնված
յերևոյթի: Հայկոպի վարչութիւնը ամենայն շտա-
պողականութեամբ, շատ տենդոտ կերպով, առանց
հաշիւի առնելու իր քայլերը, սկսում է ստեղծել
բազմաթիվ մարմիններ, թե յերկրի ներսում և
թե յերկրից դուրս:

Յերկրի ներսում կազմակերպվում են 12 գա-
վառական կենտրոններում բաժանմունքներ, 120
ապրանքափոխանակութեան խանութներով, իսկ
յերկրից դուրս՝ Թավրիզում, Պոլսում, Բաթումում,
Սուխումում, Թիֆլիզում, Բազմում, Ռոստովում,
Պարկովում և այլ տեղերում կազմակերպվում են
գրասենյակներ, ներկայացչութիւններ բաժա-
կանին զգալի շտապներով:

Հայկոպը այդպիսով դառնում է վոչ միայն
համահայկաստանյան, այլ և միջազգային կազմա-
կերպութիւն:

Հայաստանի կոոպերատիվ ասպարեզ նեւ-
վում են և հայանի կոոպերատորներ և միանգա-
մայն անհայտ, կոոպերացիային ոտար, բայց
լայն նախաձեռնութեամբ բազմաթիվ գործիչներ:

Այդ շրջանում Հայկոպին իհարկե հաջողվում է
վորոշ գործ կատարել: Բաժանաչափ քանակու-
թեամբ դրսի աշխարհից ապրանք է ներմուծվում
յերկրի, իսկ յերկրի ներսում ապրանքափոխա-
նակութեան գործը կառավարութեան նախատե-
սած սահմաններում, մինչև 65 օ/օ-ի չափ հնա-
բաւոր է լինում իրագործել: Կազմակերպվում
են մի քանի արժեքավոր ձեռնարկութիւններ,
ինչպես ծխախոտի պլանտացիան և ծխախոտի
գործարանը, վորոնք այժմ էլ ներկայացնում են
մեծ արժեք Հայաստանի համար: Կոմունիստա-
կան կուսակցութիւնը և իշխանութիւնը չափա-
զանց զբաղված լինելով միանգամայն քայքայ-
ված, քաղցած յերկրի վիճակի անորինութեամբ,
կոոպերացիայի այդ շրջանի գործունեութեան նը-
կատմամբ հարկավոր ազդեցութիւն և անմիջական
ղեկավարութիւն հնարաւորութիւն չեն ունե-
նում յերևան հանել:

1922 թվականի սկիզբներին Հայկոպի մե-
ծացած, ուռճացած մարմինը սկսում է ճեղքված-
ներ տալ:

Խորհրդային իշխանութեան տնտեսական
քաղաքականութիւնը զինվորական կոմունիզմի
շրջանից անցել էր արդեն նոր տնտեսական,
քաղաքականութեան շրջանը. վերջ է տրվում
անհաշիվ, անտնտես գործունեութեան ու հրապա-
րակ է քաշվում տնտեսավարութեան չոր ու հրա-
մայողական լողունը:

Կոոպերացիային 1921 թ. յունիսի 3-ի դեկ-
րետի հիման վրա տրվում է անկախ գործունե-
ութեան հնարավորութիւն:

Մյուս կողմից էլ պետական տնտեսական կո-
միսսարիատները սկսում են հաշիւի նստել Հայ-
կոպի հեշտ իրենց տված փողի յեւ ապրանք-
ների նկատմամբ:

Այսպիսով Հայաստանի կոոպերացիայի հա-
մար սկսվում է հաշիւհարդարի ծանր ու պա-
տախտանատու շրջանը:

Հայկոպը սկսում է ապրել յերկարատե
տագնապ:

Հայկոպը գործելու նախկին հնարավորու-
թիւններից և արտոնութիւններից զրկվում
է: Նրա բազմաթիվ մարմինները հսկայական
շտատներով թե յերկրի ներսում և թե յերկրից
դուրս մատնվում են անգործութեան ու դառ-
նում միանգամայն փասակար, դեֆիցիտային հիմ-
նարկութիւններ: Հայկոպի վարչութեանը չի յա-
ջողվում այդ բոլորը արագ կերպով լիկվիդացի-
այի յենթարկել, վորոնց յետագա գոյութիւնը
Հայաստանի ինքնագործունեութեան զիւղ մաս-
սաների համար դառնում է անհանդուրժելի: Առաջ
է գալիս կուսակցական, արհեստակցական ու
խորհրդային մարմինների կողմից լուրջ քննա-
դատութիւն և դժգոհութիւն:

Վերջ է վերջո վերհիշած մարմինների ձեռք
առած մի շարք բարենորոգումների շնորհիվ Հայ-
կոպի վարչութեանը, 1922 թվի վերջերից և 1923
թվի սկզբին, հաջողվում է հարվածային կարգով
անցնել Հայաստանի կոոպերացիայի վերակազ-
մութեան գործին:

Այսպիսով Հայաստանի կոոպերացիայի հա-
մար 1923 թիվը հանդիսանում է իրապես ինք-
նակազմակերպման և վերածնութեան շրջան:

Շատ կարճ ժամանակամիջոցում վարչու-
թիւնը լիկվիդացիայի է ենթարկում առանց բա-
ցառութեան վեր հիշած բոլոր արտասահմանյան
գրասենյակները, հավաքելով յեղած գոյքը ու
կարողութիւնը Յերևան: Իսկ յերկրի ներսում
զանվող բաժանմունքները յենթարկվելով լիկվի-
դացիայի նրանց ակտիվ-պասսիվ հանձնում են նոր
կազմակերպվող միասնական կոոպերատիվներին:

Բացի այդ լիկվիդացիայի են յենթարկվում
Հայկոպի նաև այն արդյունաբերական ձեռ-

բեան քաղաքի Հայկոտպի այգուն կից ստացւած 100 դեպյատին նոր հողամասից 50 դեպյատինը հատկացվում է նորից ծխախոտի մշակութայն համար:

Անշուշտ Հայաստանի կոռուպցիան դեռ համեմատաբար նոր կազմակերպութիւնն է, սա-

կայն նրա այսորվա դարգացման ընթացքը գրա-վական է այն բանի, վոր խորհրդային Հայաստա-նի տնտեսական վերաշինութիւնն գործում կո-ռուպցիան կդառնա ամենախոշոր գործոննե-րից մեկը:

Պ. Ստամբուլյան

ԼՈՒՍԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Աշխատավոր մասսաների կրթալուսավորչա-կան գործը Հայաստանում լուրջ հողի վրա է դրվում ու դառնում պետական հարց միմիայն 20 թվին, Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո: Դաշնակցական իշխանութիւնը Լուսավորութիւն կոմիսարյատին ժառանգութիւնը թողեց տաանյակ հազար մերկ, քաղցած, անգրագետ վորբեր, դպրոցների ավերակ շէնքեր և մեծ մասամբ տգետ ու բարոյապես ալլասեռւած ուսուցչու-թիւն: Այդպիսի պայմաններում Լուսժողովատը ձեռնարկեց աշխատանքի. անցել է յերեք տարի. կրթական գործի համար շատ կարճ ժամանակաշը-ջան է այս. սակայն այդ կարճ ժամանակում, շնոր-հիվ վորոշ կանխամտածված ծրագրի, հարվածին տենդոտ աշխատանքի, այժմ Հայաստանում ստեղծվել է մի այնպիսի կրթական շըջան, վորի վրա արժի կանգ առնել: Հայաստանի Լուսժողով-մատի աշխատանքները մասսաների մեջ տարվում են յերեք որգանների միջոցով՝ սոցդասգլխավարի (սոցյալական դաստիարակութիւնն գլխավոր վար-չութիւն), քաղլուսգլխավարի (քաղաքական լուսա-վորութիւնն գլխավոր վարչութիւն) և արհդաստ-կրթութիւնն գլխավարի. առաջինը իր աշխատանքը տանում է մանուկների և պատանիների շըջա-նում, յերկրորդը՝ հասակավորների և յերրորդը նպատակ ունի արհեստակցական դպրոցներ բարձր տիպի դարձնելով, յերկրին տալ պիտանի զար-գացած, գիտակից մասնագետ-աշխատավորներ: 1923 թվի մայիս ամսվա (1922-23 ուսումն. տարվա) թվերի համաձայն սոցդասգլխավորը ունե-ցել է դպրոցական հետեյալ ցանցը.

	Մանկապ.	I դպր.	II դպ.	Ընդ.
Յերեւ. գավ.	2	95	3	100
Եջմ.	1	79	1	81
Ալեքսպոլ.	3	111	1	115
Ղարաք.	1	27	1	29
Լոռի.	—	54	1	55
Դիլիջ.	—	49	1	50
Նոր Բայազ.	2	37	1	40
Դարալագեազ.	—	27	—	27
Ջանգեղուր.	—	51	—	51
Մեղրի.	—	17	—	17

565 դպրոց, վորից 9 մանկապ.

547 դպր. I աստ.

9 » II »

Աշակերտների թիվը յեղել է՝ 48,747, վո-րից՝

15240 աղջիկ

33507 տղա

Ըստ ազգութիւնների դպրոցների թիվն է յեղել՝

Հայկ. — 485

Ռուս — 24

Թուրք — 40

Հունակ. — 4

Յեզիդ — 7

Ասորակ — 5

Աշակերտները ըստ ազգութիւնն բաժան-վել են՝

Հայ — 44,724

Ռուս — 1799

Թուրք — 1497

Յեզիդ — 267

Ասորի — 198

Հույն — 229

Այլ — 39

Դասատուների ընդհանուր թիվը՝ 1270

Ըստ կրթական ցենզի՝

Բարձրագ. 133

Միջին կրթ. 654

Ստորին 483

Ըստ ազգութիւնն

Հայ — 1184

Ռուս — 38

Թուրք — 33

Ասորի — 4

Հույն — 7

Յեզիդի — 2

Սոցդասգլխավարը Յերեանում ունի նայել մի ցուցադրական մանկապարտեզ 75 յերեխ. համար, 4 դաստիարակով, և մի ցուցադրական դպրոց 149 աշ. համար:

Բարոյապես դեֆեկտիվ յերեխաների համար կազմակերպված է գաղութ, ուր կան 41 յերեխ. 6 դաստիարակի ղեկավարությամբ:

Հայաստանի Լուսժողովոմատը Յերեանում և գավառների մանկատներում պահում է իր հաշվին 4000—5000 վորբեր: Դպրոցական պարպմունքներից զատ մանկատներում կազմակերպված են դանազան արհեստանոցներ (վոսկերչական, կոշակարական, կավագործական, զամբյուղագործական, կազմարարական, կարուձևի դպրոց և կուրսեր) ուր յերեխաներն աշխատում են արտադրողական ժամերին:

Ամերիկյան ոգնության կոմիտեն Հայաստանում պահում է 21,835 վորբ 1—17 տար. հասակի: Ամերիկական մանկատների դպրոցներում ել պարտադիր է միասնական աշխատանքի դպրոցի ծրագիրը:

Դասատուների գիտական մակարդակը բարձրացնելու և աշխատանքի դպրոցի նորագոյն մեթոդների հետ ծանոթացնելու համար՝ ամառները տեղի յեն ունենում մանկավարժ. կուրսեր, կոնֆերանսներ:

Յերեանում կա մանկավարժական ինստիտուտ, վորը պարբերաբար տալիս է պատրաստված կադր յերիտասարդ դաստիարակներին: 37 ուսանող կար անցյալ տարի, 13 դաստիարակ: Հարուստ և խնամքով կազմված է Յերեվանի մանկավարժական թանգարանը, վորից ոգտվում են Յերեանի բոլոր դպրոցները. բացի այդ, թանգարանը գործիքներ է պատրաստում գավառական լուսբաժինների, գյուղական դպրոցների համար: Հայաստանում բոլոր գավառ. կենտրոններում, նոյնիսկ շատ գյուղերում կան պատկոմական կազմակերպություններ (պատանի կոմունիստ),

Հայաստանի պատկոմակ. կազմակերպությունը խոր արմատներ է գցել պատանիների շրջաններում:

Սոցդասգլխավարը կենտրոնում հրատարակում է «Պատկոմ» ամսաթերթը:

Արհեստ. կրթության գլխ. վարչության հիմնարկներն են՝ (վորոնց մեծ մասը կենտրոնում են գտնւում.)

1. Տեխնիկումներ՝

Յերեվանում,

Ալեքսպոլում,

Ոշականում:

2. Տեխնիքական կուրսեր.

3. Նկարչական դպրոց.

4. Յերաժշտական ստուդիա.

5. Կոշակարական արհեստանոց.

6. Ձեռարվեստի դպրոց.

7. Կար ու ձեւի կուրսեր.

8. Կազմարարական արհեստանոց (վոր վերջերս հանձնվել է Պետհրատին):

Պետական համալսարանը հետևյալ ֆակուլտետներն ունի՝

1. Գյուղատնտես.	—	80 ուսան.
2. Պատմա-գրական	—	99 »
3. Բժշկական	—	133 »
4. Տեխնոլոգիական	—	56 »
5. Հասարակագիտ.	—	113 »

Ընդհ. թիվը ազատ ուկնդիրներով 490

(Այս տարի թիվը հասնում է մօտ 1000 ի)

Բանվորական ֆակուլտետը. 3 բաժանմունքներում ունեցել է 340 ուսանող:

Համալսարանի գրադարանը ունի մօտ 50000 գիրք գանազան լեզուներով: Կենտրոնական Հանրային գրադարանը ունի նոյնպես մօտ 50000 գիրք:

Կա հարուստ մատենադարան Եջմիածնում ձեռագրային ճոխ մասով:

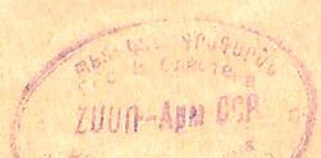
Պետական խոշոր հիմնարկներից ուշադրության արժանի է կենտրոնական թանգարանը, վորի ազգագրական մասը և նկարչական սրահը բազմաթիվ այցելուներ են գրավում. թանգարանին կից գտնվում է Հեղափոխության թանգարանը:

Պետհրատը բաժիններ ունի Մոսկվայում, Պոլսում:

Ք Ա Ղ Լ Ո Ի Ս Վ Ա Ր Ը

Ըստ յերեվոյթին Գլխադրուսվարը դեռ ուժեղ և մշտական կապ չի ստեղծել լայն մասնանների հետ: Միջոցների սղության և աշխատակիցների պակասության պատճառով քաղլուսվարի աշխատանքը մինչև այժմ այնքան խորացած չի յեղել:

Գլխադրուսվարը անգրագ. վերացման կայաններ և կիսագրագետների խմբակներ ունեցել է՝

Է 100	Հ.	Ռ.	Թ.	Ընդ.	Դաս Թ.	Ունեւնդ Թիվ
հատկա՝						
համար՝						
Ան	30	—	5	95	86	2000
Էլեքտրոն	90	—	—	90	81	1014
Դեկտան	21	—	3	24	20	300
Ն. Բայազետ	34	—	3	37	37	740
Ելեկտրոն	25	—	1	26	23	580
Լոռի	40	2	3	45	45	600
Ղարաքիլիսա	9	—	—	9	9	150
Մեղրի	12	—	—	12	12	200
Ջանգեղուր	—	—	—	—	—	—
Դարալ	22	—	3	25	25	350
Կենտր. ուղղիչ տուն	1	1	1	3	3	97
	344	3	19	336	341	6031

Ակումբներ— 31 հաս

Գրադարան— ընթերց-

ցարաններ 54

Ժողովրդական տներ 2

Թատրոն. բեմ— 90

Խրճ. ընթերցարաններ 223

Կինո— 4

Քաղաքում աշխատանքներ և տանում կոմ-
յերի տասարդների, կանանց, կարմիր բանակա-
յիներին, պրոֆմիության և գյուղացիների մեջ:

Լուսավորումատու, յուր համար վերոջ տնտե-
սական բազա ամրացնելով և ստեղծելով աշխա-
տակիցների համապատասխան կադր՝ մոտակա
տարիների ընթացքում կը իրագործի թե աշխա-
տավորության քաղաքական կուլտուրական և թե
մատաղ սերնդի դաստիարակության զարգացման
ծրագիրը:

Սերիկ

ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ռուսաստանի Լուսավորումատու կոլլեգիան
ազգային փոքրամասնութ. խորհրդին կից հաս-
տատել և հայկական կուլտուր. գործերին երկայաց-
շություն: Ռուսաստանի Հայկական գաղութների
կուլտուրական բոլոր պետքերի համար գիմել՝

Москва, Совнацмен при Н.К.П. (Сретенка,
Юшков пер.) Սերիկ Դավթյան:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈՂԼԵԳԻԱ

3555

2013

